

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА СТАТТЕЮ 111 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ****CRIMINAL LIABILITY UNDER ARTICLE 111
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Жданова І.Є., к.ю.н.,
доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Ковальчук Л.В., студентка III курсу юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Статтю присвячено розгляду питань змісту кримінальної відповідальності за державну зраду. Аргументована виправданість зарахування державної зради до особливо тяжких злочинів та наявності додаткового покарання (конфіскації) в санкції ч. 1 ст. 111 КК України, що зумовлено необхідністю протидії вказаному виду правопорушень. Визначено основні тенденції вирішення судами кримінальних справ у процесі кваліфікації правопорушення за ст. 111 КК України.

Узагальнено інформацію і зазначено, що до осіб, що вчинили державну зраду, можуть застосовуватися лише дві форми кримінальної відповідальності з наявних чотирьох: осуд із призначенням та відбуванням покарання та осуд з умовним звільненням від відбування покарання. Надана оцінка умовам звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 КК України. За результатами проведеного аналізу зроблено відповідні узагальнення. Підтримані такі теоретичні позиції: а) державна зрада є закінченим посяганням уже з моменту надання згоди на виконання злочинного завдання, а не з часу вчинення конкретних зрадницьких дій; б) саме по собі встановлення зв'язку з іноземною державою, організацією або їхніми представниками може бути лише готуванням до державної зради; в) повідомлення органам державної влади особою про свій зв'язок з іноземною державою (як умова звільнення від кримінальної відповідальності) має відбуватися на добровільній основі.

На підставі аналізу ч. 2 ст. 111 КК України виявлено недоліки чинного законодавства у сфері підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Запропонована авторська редакція ч. 2 ст. 111 КК України.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, державна зрада, основи національної безпеки, покарання, добровільне припинення правопорушення, відмова від здійснення правопорушення, конфіскація майна.

The article is devoted to the consideration of the issues of the content of criminal responsibility for high treason. The justification for classifying high treason as a especially grave crime and the presence of additional punishment (confiscation) in the sanction of Part 1 of Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine is reasoned. This is due to the need to counteract the specified type of offenses. The main trends in the decision of the courts of criminal cases when qualifying an offense under Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine are defined.

Summarizing the information, it is noted that only two forms of criminal liability out of the existing four can be applied to persons who have committed treason. These are the following forms: conviction with appointment and serving a punishment and conviction with conditional release from serving a punishment. Assessment of the conditions of release from criminal liability under Part 2 of Article. 111 of the Criminal Code of Ukraine is given. Relevant generalizations based on the results of the analysis are made. The following theoretical positions are supported: a) treason is a complete encroachment from the moment of giving consent to perform a criminal task, and not from the time of committing specific treacherous acts; b) establishing contact with a foreign state, organization or their representatives can in itself be only a preparation for treason; c) notification of public authorities by a person about her connection with a foreign state (as a condition for exemption from criminal liability) must take place on a voluntary basis.

Based on the analysis of Part 2 of Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine, the shortcomings of the current legislation in the field of grounds for exemption from criminal liability were revealed. Author's edition of part 2 of Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine is proposed.

Key words: exemption from criminal liability, treason, basics of national security, punishment, voluntary termination of an offense, refusal to commit an offense, confiscation of property.

Постановка проблеми. Питання державної зради в Україні донедавна зовсім не порушувалося, проте навіть поодинокі випадки вчинення діянь, передбачених у ч. 1 ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК України), становили серйозну небезпеку для цілісності та державного суверенітету нашої країни, підриваючи усі сфери життєдіяльності, в тому числі економічну, інформаційну та політичну.

Починаючи з 2014 р. ситуація в країні значно погіршилась, активізація російської агресії, збройні наступи на сході, активна інформаційна війна та окупація Криму спричинили появу завербованих громадян України, які діяли в інтересах ворога, поширюючи важливу інформацію. Зокрема, у звіті Генеральної прокуратури України за період з 2013 по 2018 рр. засвідчено тенденцію зростання кількості випадків застосування ст. 111 КК України. У 2013 р. справ, кваліфікованих як державна зрада, зафіксовано не було. Проте вже у 2014 р. їх налічувалося 8, у 2016 р. ця кількість виросла більш як у 5 разів та становила 50 справ, а вже у 2018 р. – 348 справ [1].

Російські спецслужби часто здійснюють масштабні спроби вербування громадян України, які нерідко свідомо

йдуть на вчинення правопорушення, передбаченого у ч. 1 ст. 111 КК України, здійснюючи таким чином зраду власної країни. Саме тому питання захисту національної безпеки за допомогою кримінально-правових засобів постало дуже гостро. Забезпечення належної правової бази є запорукою ефективного реагування на усі загрози безпеці держави. Отже, всебічний аналіз кримінальної відповідальності за державну зраду відповідає сучасним потребам безпеки і є актуальним в умовах військових дій на сході України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за державну зраду досі не є повністю вивченим, хоча деякі його аспекти досліджували такі вчені, як Ю.В. Баулін, В.К. Гришук, Б.М. Діденко, О.О. Дудоров, С.В. Дяков, Л.М. Демидова, Л.Д. Єрмаков, І.Л. Іванов, В.С. Картавцев, В.С. Клягін, В.Г. Кундеус, Ю.В. Луценко, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, Л.В. Мошняга, В.О. Навроцький, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, І.О. Харь, Р.Л. Чорний, О.В. Шамара, В.М. Шлапаченко. Більшість науковців опосередковано досліджували це питання, даючи правову характеристику кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки або певних форм державної зради, не торкаючись при цьому

в повному обсязі проблематики кримінальної відповідальності за ст. 111 КК України, що є суттєвим упущенням та вимагає дослідження.

Метою статті є аналіз покарань за державну зраду та виявлення особливостей звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 111 КК України.

Виклад основного матеріалу. Державна зрада, відповідно до КК України, – це «діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» [2]. Отже, державна зрада передбачає наявність шкідливих дій особи, мета якої полягає в завданні шкоди важливим процесам усередині країни. Саме тому ця діяльність має тягти за собою настання певних кримінально-правових наслідків для вказаної особи, що передбачають її відповідальність перед законом.

Досліджуючи питання покарання за державну зраду, варто проаналізувати санкції відповідної статті. Так, ч. 1 ст. 111 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна або без такої [2]. Тобто це кримінальне правопорушення є особливо тяжким злочином, а отже, встановлення додаткового покарання (конфіскації) є виправданим, що зумовлено необхідністю протидії вказаному виду правопорушень.

Наступне, на що варто звернути увагу під час дослідження покарань за державну зраду, – це судова практика з питань застосування відповідальності в процесі кваліфікації правопорушення за ст. 111 КК України. Це дасть змогу визначити основні тенденції вирішення судами кримінальних справ цієї категорії. Так, І.В. Красницький зазначає, що кримінальна відповідальність може мати чотири форми:

- 1) осуд із призначенням та відбуванням покарання;
- 2) осуд з умовним звільненням від відбування покарання;
- 3) осуд з абсолютним звільненням від відбування покарання;
- 4) осуд без призначення покарання [3, с. 5].

Проте до осіб, що вчинили державну зраду, може застосовуватися лише перша або друга форми кримінальної відповідальності, тому що, як вже було зазначено раніше, це кримінальне правопорушення належить до особливо тяжкого злочину.

Згідно з ч. 1 ст. 65 КК України, загальні засади призначення покарання ґрунтуються на трьох положеннях, за якими суд призначає покарання: 1) в межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України; 2) відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [4].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 вказується, що визначення ступеня тяжкості кримінальних правопорушень має ґрунтуватися не лише на їх класифікації, а й на особливостях кожного конкретного посягання і обставинах його вчинення (форма вини, мотив, мета, характер та ступінь наслідків, які настали) [5].

Загальні засади призначення покарання пов'язані із санкцією статті Особливої частини КК України, яка встановлює межі покарання. Прикладом може слугувати вирок Святошинського районного суду м. Києва № 757/46325/17-к від 8 жовтня 2019 р. Так, громадянка України, будучи суддею Севастопольського апеляційного

господарського суду, вчинила державну зраду, а саме: умисно на шкоду суверенітету та територіальній цілісності України надавала Російській Федерації як іноземній державі допомогу в проведенні підривної діяльності проти України. З вказаною метою діюча суддя судової влади України особисто взяла участь в утворенні та функціонуванні на території АР Крим системи незаконних органів окупаційної судової влади РФ. Зокрема, діючи добровільно та умисно в інтересах РФ на шкоду суверенітету та територіальній цілісності України, упродовж березня – грудня 2014 р., перебуваючи в приміщенні Севастопольського апеляційного господарського суду, використовуючи матеріально-технічну базу суду, власні теоретичні знання і практичні навички, продовжила здійснювати «правосуддя» на підставі ч. 5 ст. 9 Закону РФ № 6-ФКЗ, керуючись як «суддя Севастопольського апеляційного господарського суду» законодавством РФ, тобто незаконно створеного на тимчасово окупованій території України «судового органу» до створення та початку діяльності на окупованій території України судів РФ. Внаслідок вказаних обставин дії цієї особи були кваліфіковані за ч. 1 ст. 111 КК України та призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 12 років із конфіскацією всього належного їй майна [6]. Отже, суд призначив справедливе покарання, спираючись на такі важливі аспекти, як характер та наслідки вказаного правопорушення.

Варто акцентувати на тому, що в процесі аналізу рішень по справах за державну зраду з 2018 по 2020 рр. було встановлено, що у 30% випадків судді призначають покарання у виді позбавлення волі на строк більш ніж 12 років та з конфіскацією майна, що є показовим аспектом у кваліфікації державної зради як особливо тяжкого злочину [7].

У кримінальному праві, окрім заходів кримінальної превенції, важливе місце відводиться заходам заохочення добровільного припинення або відмови від здійснення правопорушення. На думку П.П. Михайленка, встановлюючи такі норми, законодавець переслідував як мету надання особі, яка стала на шлях виправлення, можливості уникнути кримінальної відповідальності, так і мету запобігання або припинення вчинення кримінально-карних діянь [8, с. 148].

Пленум Верховного Суду України у п. 1 Постанови «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12 вказує на те, що звільнення від кримінальної відповідальності передбачає відмову держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, встановленому КПК України [9]. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності передбачає не лише позбавлення особи від необхідності відбуття покарання, але й від усієї сукупності правових наслідків вчинення правопорушення.

Так, у ч. 2 ст. 111 КК України зазначено можливість звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачає наявність таких обставин, коли громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників жодних дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання [2].

Отже, передумовою звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 може бути державна зрада в таких формах: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або збройного конфлікту, виражений у наданні згоди на таке співробітництво; готування до шпигунства та до надання допомоги іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України за умови, якщо ці діяння були вчинені за попереднім завданням іноземної держави.

Невчинення жодних дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників означає, що особа повністю відмовляється від виконання суспільно небезпечного діяння. Ця підстава відповідає ст. 17 КК України, що передбачає добровільну відмову від незакінченого кримінального правопорушення, проте під час судового розгляду має враховуватися спеціальна норма, закріплена в Особливій частині КК України [10].

В.О. Навроцький із цього приводу зазначає, що аналіз першої умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України, дає змогу зробити висновок, що законодавець вважає державну зраду закінченим посяганням уже з моменту надання згоди на виконання злочинного завдання, а не з часу вчинення конкретних зрадницьких дій. Окрім того, науковець вважає, що саме по собі встановлення зв'язку з іноземною державою, організацією або їхніми представниками є лише готуванням до державної зради, з чим варто погодитися [11, с. 83].

Так, якщо особа перебуває у зв'язках з іноземною державою, але не виконує якимось протиправне діяння і не планує виконувати, то сам факт появи в правоохоронних органах із заявою про вчинення державної зради є абсурдним. Тобто ця умова звільнення від кримінальної відповідальності є неефективною. Знову ж таки невчинення кримінально-караних діянь не може слугувати підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, бо особа нічого протиправного не вчинила. Отже, ця умова потребує законодавчого врегулювання.

Добровільне повідомлення органам державної влади про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їхніми представниками та про отримане завдання передбачає фактичне самовикриття особи, тобто зізнання у вчиненні державної зради [12, с. 433].

Перш за все варто зазначити, що повідомлення особою про свій зв'язок з іноземною державою має відбу-

ватися на добровільній основі. Це пояснюється тим, що особа, яку примушують до розкриття відомостей правоохоронним органам, явно не бажає припинити свою кримінально-карану діяльність та співпрацювати з органами для розкриття правопорушення. Саме тому повідомлення має бути виключно добровільним. Мотиви такого повідомлення можуть бути різними (до прикладу, страх перед кримінальною відповідальністю, прагнення покінчити з діяннями негативного характеру тощо), проте важливо, щоб особа сама бажала сприяти розкриттю кримінального правопорушення. Лише в таких випадках має місце звільнення від кримінальної відповідальності [13, с. 167].

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження було встановлено, що нині державна зрада позиціонується як особливо тяжкий злочин, за який передбачено суворе покарання, яке може складатися з двох частин: основне (позбавлення волі) та додаткове (конфіскація майна). Визначено, що близько 30% відповідних судових вироків передбачають як позбавлення волі, так і конфіскацію майна, що вказує на високий рівень правопорушень у цій сфері та потребує активних заходів із боку правоохоронних органів із метою протидії і профілактики таких діянь.

На підставі аналізу ч. 2 ст. 111 КК України виявлено недоліки чинного законодавства у сфері підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Запропоновано внести зміни до ч. 2 ст. 111 КК України та викласти її в такій редакції:

«Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він добровільно припинив діяння, спрямовані на підрив територіальної цілісності та суверенітету, інформаційної, державної, економічної безпеки та обороноздатності України, а також добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання».

Таким чином, питання державної зради мають стати предметом подальших наукових досліджень та потребують активних дій із боку як держави, так і всього суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2018 рр. *Генеральна прокуратура України*: офіційний вебсайт. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820 (дата звернення: 07.07.2021).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
3. Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. 18 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
5. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 / Верховний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#top> (дата звернення: 09.07.2021).
6. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 8 жовтня 2019 р. Справа № 757/46325/17-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84791885> (дата звернення: 07.05.2021).
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 07.05.2021).
8. Михайленко П.П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії): у 3 т. Київ : Генеза, 1999. 944 с.
9. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> (дата звернення: 09.07.2021).
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
11. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Т-во «Знання», 2000. 771 с.
12. Луценко Ю.В. Підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Держава і право*. 2017. № 56. С. 429–434.
13. Конончук Н.С. Кримінальне відповідальність за державну зраду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 218 с.